SANAT VE ARKEOLOJİ

Selçuk İsa Bey Cami

Melike Yurdagül
Sanat Tarihçi
Ege Üniversitesi

Cami tipolojileri Hz.Muhammed'in evinden bu yana büyük bir gelişim ve çeşitlilik programı içerisinde karşımıza çıkmıştır. İslami öğretiler çerçevesinde toplu halde ibadeti ve cemaat kavramını pekiştiren bu yapılar dini, sosyal, siyasi ve kültürel misyonlar üstlenmişlerdir. Makalede ele alınan İsa Bey Camii, Aydınoğlu Beyliği'nin başkentliğini ve kültür faaliyetlerini bünyesinde barındırmış olan İzmir'in Selçuk (Ayasuluk) ilçesindedir. 1426'da Osmanlı egemenliğine girene kadar kendi imar ve kültür hareketlerini oluşturan ve "Beylikler Devri" olarak adlandırılan bu dönemde Anadolu Selçuklu dönemini yansıtan izlerle birlikte yeni denemelerle Erken Osmanlı ve Klasik Osmanlı mimarisine zemin hazırlanmıştır.

1071 yılından itibaren Anadolu topraklarını kendilerine yurt edinen Türkler Ayasuluk bölgesini de ele geçirmişti.1097'de Haçlı Seferleri ile yeniden Bizans hakimiyetine giren bölge batı Anadolu'nun önemli bir ticaret noktası haline gelmişti. Limanın varlığı ile birçok milletten gelen tüccar kolonileri oluşmuştu.
Bölge 1304 yılına gelindiğinde Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey tarafından mutlak bir şekilde Türk hakimiyetine alındı. Bu fetihte Sasa Bey'e yardım eden Germiyanoğlu Beyliği'nin subaşısı Mübarizedin Gazi Mehmed Bey bu bölgeleri Sasa Bey'den alarak 1308'de kendi hakimiyetiyle Aydınoğlu Beyliği'ni kurmuştur. Mehmed Bey'in ölümünden sonra yerine sırasıyla oğulları Umur Bey, Hızır Bey ve İsa Bey çıkmıştır. Aydınoğlu Beyliği'nin başkentliğini ve kültür faaliyetlerini bünyesinde barındırmış olan Selçuk'ta (Ayasuluk) bulunan İsa Bey Camii beyliğin en önemli yapılarından biridir. 1426'da Osmanlı egemenliğine girene kadar kendi imar ve kültür hareketlerini oluşturan ve Beylikler Devri olarak adlandırılan bu dönemde Anadolu Selçuklu dönemini yansıtan izlerle birlikte, yeni denemelerle Erken Osmanlı ve Klasik Osmanlı mimarisine zemin hazırlanmıştır.

İsa Bey Camii Ayasuluk Tepesi'nde, akropolün batısında, St.Jean meydanındadır. Doğu-batı yönünde eğimli bir arazide bulunan yapının güneyinde Artemis Tapınağı, doğusunda St.Jean Kilisesi bulunmaktadır. Aydınoğlu Beyliği döneminde sur dışına inşa edilmiş olan bu camiye ulaşmak isteyen cemaat, kalenin batı kapısından başlayan patika yolu kullanmıştır.

Cami, Aydınoğlu İsa Bey'in emriyle 1375 yılında Ali ibn Müseymeş ed-Dımişki adlı mimara yaptırılmıştır. Batı cephedeki taçkapı kitabesinde Şam'lı mimarın adına rastlanmaktadır. Yapı topoğrafik olarak eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Cephe düzenlemelerinde kabayonu taş, düzgün kesme taş ve devşirme mermerler kullanılmıştır. St. Jean Caddesi'ne bakan güney cephesinde harimin maksure kubbesine denk gelen bölümünde dikdörtgen kesitli iki payanda yer almaktadır. Cepheyi üçe ayırarak anıtsallık katan bu payandaların doğu ve batısında yuvarlak kemerli, kafesle örülü altışar pencere vardır. Payandaların arasında da aynı formda üç pencere ve mihrap nişine denk gelen alanda sonradan taşla örülerek kapatılmış bir bölüm vardır. Ayasuluk Tepesi'nin eteklerine yaslı olan doğu ve kuzey cephelerinde daha özensiz malzeme kullanılmıştır. Doğu cephesindeki günümüzde kullanılmayan taçkapı düzgün kesme taşla inşa edilmiştir. Sivri kemerli çökertmesi olan taçkapıda kalan izlerden anlaşıldığı üzere özgünde bitkisel süsleme kuşakları mevcuttu. Taçkapı çerçevesini oluşturan kesme taşların zamanla dökülmesiyle alttaki kabayonu taş tabakası ortaya çıkmıştır. Kabayonu ve kesme taşın bir arada kullanıldığı kuzey cephesindeki taçkapı da günümüzde kullanılmamaktadır. Cephenin batı cephesi ile birleştiği köşe düzgün kesme taşlarla örülmüştür. Yapının kentle buluşan batı cephesinde Artemis Tapınağı'ndan getirilen devşirme mermer bloklar kullanılmıştır. Cami ve avlu boyunca uzanan cephede taçkapının sağ ve soluna konumlandırılmış pencere dizileri vardır. Büyük bir özen ve işçilikle inşa edilmiş bu cephede üst sıradaki pencereler dar çerçeveler içerisindedir ve içlerinde hadisler yazılıdır. Bu pencere dizileri üstte bir sıra mukarnasla sonlanmaktadır. Alt sıradaki pencerelerde atkı taşlarının üzerinde dikdörtgen panolar içerisinde sekiz kollu yıldızlar yer almaktadır.

Batı cephesinin merkezine konumlandırılmış olan taçkapı, arazinin eğiminden dolayı yukarıda kalmaktadır. Kot farkından dolayı taçkapının altında kalan boşluğa devşirme bir lahitten dönüştürülen bir çeşme konumlandırılmıştır. İki kollu bir merdivenle ulaşılabilen taçkapı mermer malzemeden inşa edilmiştir ve cepheden hafif taşkındır. Sivri kemerli bir çökertme içerisindeki istiridye kabuğu formundaki kavsarası mukarnas dolguludur. Alınlıkta kullanılan çift renkli taş işçiliği, zıvanalı geçmeler ve zengi düğümü motifi Suriye etkilerini yansıtmaktadır. Taçkapının atkı taşı üzerinde Kelime-i Tevhid panosu ve üzerinde taçkapı nişini üç yönden dolaşan sülüs kitabe şeridi yer almaktadır.

Taçkapıdan avluya geçişi sağlayan bölüm yıldız tonozla örtülmüştür. Günümüzde sadece batı taçkapısından giriş sağlanabilen avlu harimin kuzeyinde ve enine dikdörtgen planlıdır. Batı, kuzey ve doğudan revakla çevrili olan avluda devşirme sütünlar ve sütun başlıkları kullanılmıştır. Sütunların birbirlerine kemerlerle bağlandığı avlu duvarlarında kalmış konsol izlerinden anlaşılmaktadır. Yapılan onarım çalışmalarında avlunun merkezinde yer alan sekizgen havuzun temel izleri ortaya çıkarılarak özgündeki şadırvanın düzgün olmayan sekizgen bir plana sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Avlunun doğu ve batıdaki giriş açıklıklarının üzerinde birer minare yer almaktadır. Batı taçkapısının arkasına denk gelen bölümde minareye çıkış merdivenleri bulunmaktadır. Taçkapının üzerinden yükselen minarenin gövdesi tuğladandır ve şerefeden itibaren yıkıktır. Minarenin oturduğu sekizgen kaidenin her yüzünde sivri kemerli sağır nişler vardır. Doğu taçkapısının üzerindeki minare kaidesine kadar yıkılmış durumdadır. Yapı hakkında en eski bilgileri veren seyyahların aktardığı bilgilerden hareketle; doğudaki minarenin 1654-1664 yılları arasındaki depremlerde yıkılmış olması muhtemeldir.

Harim giriş cephesi, düzenleme açısından güney cephesini anımsatmaktadır. Güney cephedeki payandalarla aynı eksen üzerinde bulunan payandalar giriş açıklığına anıtsal bir görünüm katmıştır. Dikdörtgen kesitli iki payanda arasında yer alan giriş açıklığı devşirme iki sütuna oturan sivri kemerlerle üçlü bir açıklık oluşturmuştur.

Harim, transept plan tipinin beylikler devrinde kullanılan ender ve anıtsal örneklerindendir. Doğu-batı doğrultuda dikdörtgen bir alana konumlandırılmış yapı mihrap duvarına paralel iki sahın ve bu iki sahını mihrap önünde dik kesen bir çapraz sahından meydana gelmektedir. Mihrap duvarına dik uzanan sahın iki birimlidir ve bu birimler kubbelidir. Taçkapı kitabesinde belirtildiği üzere Şam'lı olan mimar; Şam Ulu Cami, ardından Diyarbakır Ulu Cami ve ilerleyen dönemlerde Anadolu'daki Artuklu camilerinde gözlemlenen çapraz sahınlı plan şemasını bu yapıda yinelemiştir. Mihrap duvarına paralel uzanan sahınların üzeri ahşap kırma çatıyla örtülmüştür. Çapraz sahını örten kubbeleri taşıyan yüksek kasnaklar tuğladan yapılmıştır. Mihrap önündeki kubbenin geçişleri mukarnaslı pandantiflerle sağlanmıştır. Pandantiflerin bezemesinde Anadolu Selçuklu döneminde sıkça kullanılan, ancak beylikler döneminde fazla ilgi görmemiş olan çini-mozaik tekniği kullanılmıştır. Renk olarak kahverengi, firuze ve mavi tonları hakimdir.

Harimi iki sahına ayıran sivri kemerler ortada dört anıtsal sütuna, köşelerde ise payeler üzerine otururlar. Devşirme olan bu sütunlardan doğudakinin başlığı Roma dönemine ait kompozit, diğer üçü ise mukarnas süslemeli Türk dönemi başlıklarıdır. Doğu ve batı duvardaki payeler duvar cephelerini iki eşit parçaya bölmektedir. Batıdaki payenin altında basık kemerli bir giriş açıklığı vardır. Doğuda ise payenin kuzey ve güney alt kısmı sekilerle yükseltilmiştir. Evliya Çelebi'ye göre batıdaki mekan Hırka-i Şerif'in saklandığı bölüm, doğudaki mekan ise padişaha tahsis edilmiş mekandır.

Mihrap genellikle "yoğun bir dekorasyonu olan ve caminin güney duvarında yer alan içbükey niş" olarak tanımlansa da İsa Bey Camii'nin mihrabı oldukça sadedir. Günümüzde kullanılan mihrap özgün değildir ancak özgün durumuna benzer şekilde onarılmıştır. Evliya Çelebi'nin aktardığı bilgilere göre özgün mihrap mermerden yapılmış ve Hint Sedefkarisi gibi bezeliydi. 19.yüzyılda yapının kervansaraya dönüştürülüp, mihrap nişinin giriş açıklığı olarak kullanılmasıyla mihrabın parçalarına İzmir Kestanepazarı Camii'nde ve yapının içindeki farklı alanlarda rastlanmıştır. Günümüzde özgün durumuna benzer biçimde onarılan mihrap mermerden yapılmıştır. Üç cepheden oluşan bir niş şeklinde ve mukarnas kavsaralıdır. İçteki her bir nişin içerisinde de küçük nişler vardır. Mihrabın iki yanında yer alan ikişer sütunçenin gövdesi ve başlıkları oldukça sadedir. Sütunçelerin yanında da mihrap nişindekine benzer küçük nişler yer almaktadır. Alınlık kısmında çift renkli taşların kullanıldığı zengi düğümü motifi ile süslenmiştir. Yapıdaki özgün minber de günümüze gelememiştir. Minber ustasının Şamlı Ali bin Davut olduğu bilinmektedir.

Avlunun batı taçkapısındaki sülüs hatlı kitabe metni şu şekildedir:

1- Bismillahirrahmanirrahim emere bi-inşai
2- Haze'l-camii'l-mübareke es-sultanü'l-azam
3-Malik-i rikabü'l-ümem
4- Sultanü'l- islam ve'l –müslimin fahru'd-devle ve'd-din İsa bin Mehmed bin Aydın
5-Hallede mülkuhu amile Ali bin Müşeymeş(?) ed-Dımışki ve ketebehu şehr-i şevval sene sitte ve seb'iyn ve sebamie. (776)

Kitabenin Türkçesi şu şekildedir:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu mübarek cami, büyük sultan, milletlerin hakimi, İslam ve Müslümanların sultanı, din ve dünyanın iftiharı, Aydın oğlu Mehmed oğlu İsa, Allah mülkünü korusun. 9 Şevval 776 yılında Şamlı Müşeymeş (?) oğlu Ali'ye yaptırıldı.

Makalede ele alınan İsa Bey Camii'nde kullanılan transept plan şeması Anadolu dışında ilk olarak Şam Emeviye Camii'nde kullanılmıştır. Anadolu'da farklı varyasyonlarla kendini gösteren bu plan şeması bir batı Anadolu beyliği olan Aydınoğuları'nda süsleme-nin sadeliği ile sentezlenerek önemli bir yapıt haline gelmiştir.

Beylikler Devri mimarisinin taçkapı tasarımını olduk-ça sadeleştiren, avlusu üç yönden revakla çevrili olan bu eserinde taçkapı ve pencere düzenlemelerinde görülen çift renkli taş işçiliği, zengi düğümleri ve ha-rime girişteki üçlü giriş açıklığı düzenlemeleri Şamlı mimarın etkisiyle görülen Akdeniz-Suriye etkileşim-leridir. Selçuklu sanatında gerek türbe, gerek med-rese ve gerekse camilerde yer alan yoğun süsleme kompozisyonları ve bu süslemelerin boyutları batı Anadolu beyliklerinde yerini sadeliğe bırakmıştır. Bu sadeleşme beyliğin sanata ayırdığı bütçenin azlığın-dan değil, yeni bir sanat anlayışının hakim olmaya başlamasındandır.

KAYNAKÇA

AKIN, H. (1968) Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları
ASLANAPA, O.(1997), Türk Sanatı, İstanbul: Remzi Kitabevi
DARKOT, B.(1942) "Ayasuluk", İslam Ansiklopedisi, C.2, İstanbul
DURAN, R.-GÖKÇE, T.(1997), "Ayasuluk Kitabeleri", Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu, İzmir
GÖK, S. (2007), "Beylikler ve Erken Osmanlı Devri Çini Sanatına Kısa Bir Bakış", Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı, (Ed. ÖNEY, G.-ÇOBANLI, Z), İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
GÖRÜR, M.(1999) Beylikler Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara
GRABAR, O.(1998) İslam Sanatının Oluşumu, (Çev:Nuran Yavuz), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
KALFAZADE, S.(1995) Anadolu'da Aydınoğuuları Dönemi Mimarisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), İstanbul
MERÇİL, E.(1991) "Aydınoğulları", İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul
ÖNEY, G.(1989) Beylikler Devri Sanatı XIV-XV. Yüzyıl (1300-1453), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
SÖNMEZ, Z.(1989) Başlangıcından 16.Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
UĞUR, T.(2006) Selçuk (Ayasuluk) Cami ve Mescitleri. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
YETKİN, S.K. (1965), İslam Mimarisi, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.